

Rantçi Devlet Teorisi ve Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde İşlerliği

Ahmet Salih İkiz, Doçent. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ahmet@mu.edu.tr, ORCID 0000-0002-0233-8051

1. Öz

Rantçi Devlet Teorisi (Rentier State Theory), siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe ulusal gelirlerinin tamamını veya tamamına yakını zengin doğal kaynaklardan elde eden devletleri tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu teori Hossein Mahdavy tarafından 1970 yılında İran ekonomisini açıklamak için kavramsallaştırılmıştır. Rantçi Devlet, genel bir rant durumunun hakim olduğu ve bu ranttan elde edilen zenginlik ve refah sınırlı sayıda kişinin elinde bulunurken, toplumun büyük kesiminin bu kişilere bağımlı olduğu bir durumdur. Bu çalışmada doğal kaynak sahibi olmayan veya sınırlı doğal kaynak sahibi ülkelerde rantçi devlet teorisinin geçerliliği üzerine bazı fikirler üretilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rantçi devlet, Körfez ülkeleri, demokrasi kültürü

JEL Kodları: H10

Rentier State Theory and its Functioning in Natural Resource-Poor Countries

2. Abstract

Rentier State Theory is a term used in the political science and international relations literature to describe states that obtain all or almost all of their national income from its own rich natural resources. This theory was conceptualized by Hossein Mahdavy in 1970 to explain the Iranian economy. The Rentier State is a situation in which a general rent situation prevails and the wealth and prosperity obtained from this rent are in the hands of a limited number of people, while the majority of the society is dependent on these people. In this study, we will try to produce some humble ideas on the validity of the rentier state theory in countries that do not have natural resources or have limited natural resources.

Keywords: Rentier state, Gulf countries, democracy culture

JEL Code: H10

3. Rantiye Devlet ve Temel Öğeleri

Devlet, yerleşik toplumları belirli hukuki ve siyasi sistem çerçevesinde farklı organizasyonlarda bir arada tutan kurumsal bir yapıdır. Tarihi hars ile belirlendiği için devlet kavramı Batı ve Doğu ülkelerinde farklı bir gelişme çizgisi göstermiştir. Devlet yapısına ilaveten bireylerin ilişkilerini, yerleşik hayata geçiş sonucunda ortaya çıkan, mülkiyet hakkı belirlemektedir. Rant, mülkiyet hakkıyla toprak üzerinden kira elde edilmesidir. Bununla birlikte rant kavramı Batı ve Doğu toplumlarındaki farklı devlet yapılarından dolayı farklı olarak kavramsallaştırılmıştır. Rant, Klasik İktisatçılarda değerini topraktan alırken, Doğu toplumlarında ganimetin dağıtımıdır. Fetih ekonomisinde temel amaç ganimet elde etmek ve bu ganimeti dağıtarak daha güçlü bir ordu yaratmak olduğu için rant ganimet edinme ile özdeşleştirilmiştir. Rantın Batı toplumunda farklı anlamda kullanılmasının nedeni, Kıta Avrupa'sındaki ulus devlet öncesi var olan feodal yapıdır. Rant kavramının başlangıcı, toprak üzerinde hâkimiyete sahip olan Lord (Feodal Bey) ile toprağı işleyen Serf (Köylü) arasındaki ilişkidir. Serflerin ortaya çıkardığı tarımsal ürünün pazardaki satış gelirinden, toplam üretim faktörlerinin maliyetlerinin çıkarılmasından sonra kalan artık kısma "rant" denilmektedir (İlyas Sözen, 2011).

Rantçı bir devlet sisteminin bazı temel bileşenleri mevcuttur. Bunların başında doğal kaynaklardan düzenli ve önemli miktarda elde edilen dış rant gelmektedir. Örneğin Kazakistan ekonomisinin boyutları bunu doğrular. GSYH içinde petrol ve doğal gaz gibi ürünlerden elde edilen gelirlerin oranı oldukça yüksektir. Yani ülkede milli gelirin önemli bölümü dış dünyadan elde edilen transferle yerine getirilir.

Rantiye devletlerde rantlar ekonomiye hâkimdir. Devlet gelirlerinin %40'tan fazlasının petrol ya da diğer dış kaynaklardan elde edilmesi ve GSYİH içindeki oranının yüksek olması gerekmektedir. Bu nedenle milli hâsıla üretim sürecinde toplumun çoğunluğu rol almaz, fakat tüketimde önemli rol oynarlar. Bu da devlet vatandaş ilişkisinin demokratik Batı tipi devletlerden farklı olmasına yol açar. Devlet hizmetleri için vergi ödenmez. Bu nedenle de kamu yönetimi kalitesini sorgulamaz.

Devlet, özel sektör ilişkisi kesinlikle tek taraflı devlet kontrolündedir. Özel sektör her türlü üretim sürecinde izin, sözleşme, teşvik şeklinde kamunun subjektif ve politik kararlarına bağlıdır. Bu nedenle Batı tipi bir burjuva hiçbir zaman bu ülkelerde yetişmez. Devlet

desteğine bağımlı ve edilgen bir özel sektör vardır. Bu kesimden inovatif ve küresel rekabetçi bir üretim beklenemez.

Rantiye devletin doğrudan üretim ve dağıtımda artan rolü kamu bürokrasinin işlev ve yapısını etkiler. Bürokrasi bağımsızlığını yitirir Bu mekanizmanın bir parçası haline gelir. Kullanılan rantlar bürokrasi vasıtasıyla iktidar gücünün artırılmasını sağlayan bir aparata dönüşür. Bürokrasinin Tunç Kanunu hâkim olur. Sürekli dal budak salan bir hale gelir. Aşırı merkezi bürokrasi Parkinson yasasında belirtildiği gibi ağır ve hantaldır.

Demokratik bir devlet olmadığı için demokratik temsil sınırlıdır. Bunun en temel nedeni vatandaşlar üzerinde vergi yükünün çok az veya hiç olmamasıdır. Bu rantıye devletin vatandaşlara karşı sorumluluğunu azaltarak siyasi gücünü yükseltir. Ülkedeki seçmenler karşısında bu şekilde bir özerklik sağlayan bu mekanizma siyasi süreç konusunda kamu baskısından muaf olur ve meşruiyet sorunu yaşamaz. Ahmet Ulusoy'un deyişiyile "Vergi yoksa temsil yoktur ve vergi vermeyen vatandaşların da siyasi temsil talebi düşüktür. Bu durum toplumun temsil ilişkisine zarar verir, politik mobilasyon kısıtlanır ve demokrasinin gelişimi engellenir." Bu süreç yeknesak bir seçim dönemini ortaya atar. Halkın demokrasi talebi önemini yitirir. Yüksek rantlar devleti yönetenlerin muhalefeti bastırma ya da rüşvetle satın alma yeteneğini arttırmaktadır. Bu sayede otoriter rejimin demokrasiye evrilmesi kolayca engellenir. Muhalefetin temsili kurumlar aracılığı ile seçmenlerle zayıf bir ilişkiye girmesine izin verilirken, devlet yöneticilerinin istediği zaman söz konusu kurumları kaldırmaları de mümkündür. Dağıtıcı politikalarla devlet mevcut muhalefeti yok etmeye ya da kendisinden bağımsız sosyal grupların dönüşümünü engellemeye çalışır (Ulusoy, 2019). Hükümet destekli partiler dışındaki siyasi partilerin faaliyetleri daha çok kültürel ya da ideolojik zeminde şekillenmektedir.

Rantiye devlette sadakat yani sorgulamamak önem taşır. Yönetimi sorgulamayıp, sadık başkaldırmayan bireyler olduğunuz sürece gelir düzeyiniz sahip olduğunuz para artar. Ahmet Ulusoy bunu şu cümlelerle açıklar. "Siyasi karar-alıcılar, emek ve liyakatten ziyade kendileriyle olan ilişkiye göre rantın dağıtımını gerçekleştirir." Böylece rejim iktidar gücünü pekiştirir uzun yıllar iktidarda kalır.

Weber ve Hobbes'un görüşlerinden hareket eden Schwarz, modern devletin güvenlik, temsil ve refah şeklindeki önemli işlevlerinden rantıye devletin, refah ve güvenliği sağlarken temsil görevini nazara almadığını belirtir. Yani, Lipset hipotezi olarak bilinen milli gelir artışı demokratik talepleri arttırması bu ülkelerde geçerli değildir (Parlar, 2016).

Rantiye devletin en büyük olumsuz etkisi ekonomik kalkınmayı budaması ve siyasi hayati çoraklaştırmasıdır. Ekonomi doğal kaynaklardan elde edilen dış kaynak girişine bağımlıdır. Ortadoğu ve Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinden Kazakistan başta olmak üzere dünyanın muhtelif yerlerinde doğal kaynak-petrol zengini, otoriter aile yönetimlerinin hakimiyetindedir.

4. Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde Rantiye Devlet Teorisinin Geçerliliği ve Sürdürülebilirliği

Her ne kadar rantıye devlet kavramı 1970'lerin İran'ı üzerinden şablon haline getirilse de zaman içinde akademik literatürde gelişme olmuştur. Sırasıyla ikinci, üçüncü kuşak ve revizyonist teoriler geliştirilmiştir. 21. Yüzyıldaki gelişmeleri inceleyen revizyonist teori temsilcileri rantıye devleti sadece petrol geliri rantına dayalı devletçi iktisadi sistemle açıklamanın çok gerçekçi olmadığını savunmuşlardır. Bu ülkelerde özel sektörün de dış bağlantılarla birlikte devletle ilişkilerinde iktidar gücüne bir tür uyumlama ile bu yapının sürdürülebilirliğini sağlamışlardır (Engin Sune, 2012).

Kişi başı milli gelir seviyesindeki yükselme bir ülkenin demokrasi kurumu ile doğrudan ilintilidir. Bu genel kanı rantıye devlet teorisinde sorgulanmaktadır. Rantiye devlet teorisinde bireylerin toplum bazında demokratik taleplerinde bir gevşeme görülmektedir. Bunu başlıca nedeni ise o ülkede geçmişte demokrasi kültürünün yeşermemesi olabilir. Ayrıca bireyler gelir seviyelerinin artan demokrasi ve rejim değişikliğinden olumsuz etkilenebileceğini kabul etmiş olabilirler. Doğal kaynak zengini ülkelerde bu geçiş oldukça sorunsuz olmaktadır. Hükümetler vatandaşlardan vergi almak yerine doğrudan gelir transferi yaparak bireylerin refah seviyesini arttırmaktadırlar. Hükümetlere ve politikalarına oy veren vatandaşlar rantıye devlet yapısına rıza göstermektedirler. Bu tamamen gönüllü bir süreçtir.

Arap Baharı, 2011 yılı sonrasında Libya, Mısır gibi rantıye devletleri alt üst ederken Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi ülkelerde aynı etki görülmemiştir. Rantiye devlet ile siyasi istikrar arasında bir ilişki olup olmadığı bu nedenle kapsamlı kantitatif araştırmalarla incelenmesi literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır (Altunışık, 2014).

Ahmet Evin rantıye devletin negatif vergi gibi uygulamalarla vatandaşlarına gelir transferini başarılı bir şekilde yaptığı sürece siyasi istikrarı sağlayacağını belirtir ve Körfez ülkelerinin pek çoğunda Arap Baharının etkisinin oldukça zayıf olmasını buna bağlar. Burada önemli husus bu ülkelerde çalışan yabancı kişi sayısının ülke vatandaşlarının birkaç katına ulaştığının bilinmesidir. Bu Kuveyt gibi ülkelerde 1/7 oranına denk gelir. Bu durumda ülke vatandaşlarının siyasi alanda temsil konusunda çok da talepte bulunmamaları gayet anlaşılabilir. Mısır gibi ülkelerde Arap Baharında değişim süreci ilginç bir şekilde yıllardır ezilen Müslüman kardeşlerden gelmemiştir. Devrimsel değişim rejimin içinde bulunan orta sınıftan gelmiştir. Tahrir meydanında ilk buluşanlar bu yenilikçi orta sınıftır. Bu da rantıye devletin hangi koşullarda değişime zorlanacağını göstergelerinden biri olabilir. Bununla birlikte doğal kaynak yoksunu ülkelerde vatandaşlara yüksek gelir transferi ile doğrudan ödeme yapmak için gerekli kaynak söz konusu değildir. Bu nedenle bu teoride belirtildiği gibi rıza ile kabul olmayabilir. Devlet dağıtım mekanizmasında halen etkili de olsa bu sistemin sürdürülebilirliği zor olabilir. Bu durumda rantıye devletin otoritaryen eğilimlere girmesi ve ülke içinde gücünü pekiştirmeye çalışması söz konusudur.

Rantiye devlet idaresi altındaki ülkelerin temel özelliklerinden birisi yerleşik bir de-

mokrası kültürünün olmamasıdır. Doğu kültüründe paternal devlet yapısının egemen olması da bunu destekler. Devlet bir baba figürüdür ve politikaları sorgulanmaz ve ona sığınılır. Bu özellikle Ortadoğu ve Arap ülkelerinde aşiret, kabile kültüründeki yönetim düzeni ile uyumludur. Kabile devleti de özünde bir kamu yönetim sistemine sahiptir. Ama yönetim kademelerinin hiçbir aşamasında Batı tipi özgürlükçü, sorgulayıcı ve en önemlisi bireylerin sağlıklı temsil edildiği bir sistem değildir. Bu yönetimde sorgulamak kamusal açıdan dışlanmak ve cezalandırılmakla sonuçlanır. Çünkü erk kabile reisi ekseninde yönetim sergiler. Burada bireysel temsil yoktur. İşte bu nedenle bu kültürel kod bu ülkelerde rantiye devlet teorisi ile uyumludur.

Bu ülkelerde Benedic Anderson'ın Hayali Cemaatler kitabında belirttiği gibi tarih yeniden yazılır. Devlet yapısı itibariyle bu nedenle ulus devletin çıplak bir şekilde kendi içinde vatandaşlarına sağladığı bir güvenlik kalkanıdır. Geçmişte olmayan hayali kahramanlar ve kahramanlık öyküleri vügarize bir dille fabrikasyon yapılır. Burada temel amaç şanlı bir geçmişin onurlu temsilcileri olduğu fikrini ülke vatandaşlarına empoze ederek onların ülkeye bağlılıklarını arttırmak ve ama daha da önemlisi yönetici kesimin kutsallığını kabul etmelerini sağlamaktır. Bu devlet kararlarının sorgulanamaz olmasını sağlar. Temsil taleplerini buharlaştırarak önemsizleştirir.

Doğal kaynak yoksunu ülkeler rantiye devleti aynı şekilde sorunsuz sürdürebilirler mi sorusunun cevabı belki de Arap Baharı ve sonrası ile açıklanabilir. Dış borçların GSMH'ye oranı yüksek ve kısa vadeli dış finansman sıkıntısı çeken ülkeler ne olacaktır. Özellikle sağlıklı kamu finansmanı sistemine sahip olmayan ülkeler bir yandan vergi toplama işlevini sınırlandırırken diğer yandan nasıl bu dağıtım düzenini sürdürebileceklerdir. Açıkçası bu şekilde rantiye devletin sınırlı veya yetersiz doğal kaynak geliri ile bunu sürdürmesi başka bazı şartlar ile sağlanabilir düşüncesindeyim. Bu kesinlikle devletin daha da totaliter olması sürecine ülkeyi götürülebilir. Nihayetinde devlet yönetimindeki sınırlı bir kesim özel sektör ile birlikte üretim sürecinde karar mekanizmalarında bir rant elde eder fakat toplumun çok büyük bir kesimi azalan refah seviyesi ile oldukça huzursuzdur ve bu sosyolojik patlamalara yol açar. Parlamenter temsil de sağlıklı işlemediği için devlet güvenlik aparatları ile toplumsal düzeni sağlamaya çalışır. Ülke içinde oluşan huzursuzluk örtük bir hale gelir ve kakofoni ve yapay bir gündem ile sönmülmendirilmeye çalışılır.

Dış konjonktür burada önem taşır. Eğer ülke yönetimi dış konjonktür ile tümüyle bağlantısız bir hale geldiyse dış dünyadan izole edilmeye başlanır. Küresel çıkar çatışmalarında güçlü taraflardan bir kanadın içinde değilse sürecin sürdürülmesi oldukça zordur hatta diktatöryel bir yönetim tarzı gerektirir. Bu bile dış konjonktürdeki etkiler sebebiyle oldukça kırılmalıdır. Rantiye devletler bazı durumlarda stratejik ve jeopolitik önemleri sebebi ile küresel ölçekte büyük ve güçlü etki alanına sahip ülkeler ile kurdukları ilişkiler nedeni ile elde ettikleri mali desteklerle iç politikada bu sistemi sürdürebilirler.

Rantiye devlet ile yeni devlet kapitalizmi bazı noktalarda benzerlik gösterse de hiçbir zaman aynı amaca hizmet etmezler. İki teoride de kapitalist sistem mevcuttur ve her ikisinde de yoğun devlet müdahalesi vardır. Yeni devlet kapitalizminde devlet müdahalesi yapıcı,

kaliteli ve üretken bir iktisadi müdahaledir ve milli gelirden sızdırma yapar. Kaynakların verimli kullanılması konusunda özel sektöre yol gösterir. Yapılan devletçi iktisadi planlamalar ülke refahını ve kalkınmayı olumlu etkiler. Fakat rantçı devlet verimsizlik ve kaynak israfına yol açar ve en amiyane tabirle ülke vatandaşlarının fakirleşmesine yol açar.

Doğal kaynak yoksunu rantçı devletler düalist iktisadi yapıya mükemmel bir örnek olarak gösterilebilirler. Toplumun kaynak dağıtımında etkili olan kesimi yüksek refah seviyesi, nitelikli seçkin batı standartlarında eğitim seviyesi ile bir elysium yaşar. Bununla beraber rant dağıtımının periferisinde kalan kesim benzer yaşam standartlarına sahip olamaz, refah seviyesi oldukça düşük gerçekleşir. İlk kesim yabancı şirketlerle ve devletlerle sağlamlaştırdığı rant dağıtım mekanizmasını kullanarak bazen oldukça rekabetçi ve yüksek teknoloji içeren üretim yapabilir. Fakat ikinci kesim az gelişmişliğin sürekliliği içinde geleneksel üretim kalıbını kıramaz. Dolayısıyla kaliteli istihdam içeren katma değeri yüksek üretim yapma gücü yoktur. Bu düalist ekonomi görünürde aynı ülkede yaşayan aynı tarihi mirasa ve ortak kültürel geçmişe sahip ülke vatandaşlarının arasındaki hars artık birleştirici olmaktan çıkmıştır. Bir kesim için rantçı grup diğerleri tarafından düşman gibi kavramsallaştırılarak ülke vatandaşlarının kendi toplumuna ülkesine yabancılaşması veya kültürel kopuş ortaya çıkmaktadır. Ülke ile gönül bağı artık kopma yoluna girmiştir. Bu durum kalkınma dinamiklerinde gerilemenin başlıca nedenidir.

5. Sonuç

Bu çalışmamızda doğal kaynak yoksunu bir ülkenin rantiye devlet teorisi kapsamında eko politik bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. İlk kısımda rantiye devlet ve öğeleri açıklandı. Ardından 1970'lerden günümüze rantiye devlet tanımında değişimi kısaca özetlendi. İkinci kısımda ise doğal kaynak yoksunu olan fakat yurtdışından farklı kaynaklardan (burada detaya girilmese bile kara para da dahildir) kaynak transferi ile rantiye devlet modeli sürdürülebilirliği konusunda malumat vermeye çalıştık. Naçizane kişisel bir değerlendirme içeren bu çalışmada görüşümüz rantiye devletin güvenlik eksenli bir otoriterleşmeye gitmeden bu modelin sürdürülemeyeceğidir. Henüz bu konuda bir literatür oluşmamıştır bu nedenle küresel bir değerlendirme yapılamamaktadır. İzleyen yıllarda veriye dayalı ekonometrik analiz ile bu konuda yapılabilecek çalışmaların oldukça yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Altunışık, M. (2014). Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal. *Uluslararası İlişkiler*, 75-91.
- Engin Sune, A. M. (2012). "Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme. *Uluslararası İlişkiler*, 3-31.
- İlyas Sözen, K. U. (2011). *Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 89-107.
- Parlar, D. S. (2016). KTÜ SBE: https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/uls_0360b.pdf adresinden alındı
- Ulusoy, A. (2019). Rantiye devlet vergi ve demokrasi. *Yenişafak*: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmet-ulusoy/rantiye-devlet-vergi-ve-demokrasi-2051684> adresinden alındı